

Ludo pjevanje u planinama, čari oporavka. Hoće li itko osim vrana preživjeti? Pod visokim jelama da je meni leći, zauvijek.

Napokon u planinama. Dišem. Umatam se u ogrtač od borovih iglica, idem na mjesta gdje i usred podneva još ima rose, gdje bumbar brni u modrom peharu encijana, leptiri slijeću na cvijet omana kao na maleno šumsko sunce. To je okrug u kome med miriše u zraku i gdje pijem vodu iz šake, podmetnute pod curak među kuštravom mahovinom. Čini mi se da prizdravljujem. Ukrast ćemo Paljetku naslov bez kajanja, ostavit ćemo na miru samo njegove beskrajne manirističke rime, jer uskoro započinje fiesta rasplamtjelih riječi, naše osobno *Ludo pjevanje u planinama*, bez stanke, cenzure i odmora. Tri dana nakon dolaska, u šumi Golubinjak, ispitujem ponovo značenja zaboravljenih riječi: pro hladno, vlažno, zračna struja, špiljski led, prozračenost, cirkulacija. Mladić koji me vodi, plavook, gorljiv, zarumenjenih obraza, priča mi kako je s djedom dolazio u tu šumu kao dječak. Koliko je gljiva bilo u pazusima i zakutcima šume, kako su veličanstveno šumjele jele, u svojoj visini od trideset i pet metara, u svojoj starosti od dva i pol stoljeća? Mogu li uopće zamisliti da je još posve malen vidio risa, medvjeda na šumskom proplanku, zmiju sklupčanu ispod grančica koje je slomio vjetar? U svijetu divljine širila se njegova duša, poput sokola u visinama.

On obožava svoj zavičaj, nad njegovom mapom naginje se s nevjerojatne visine, poznaje jezera, planinske staze, izvore, spilje, prazne i ruševne stare škole s austrougarskim štukaturama, obiteljske vile trgovaca drvom i vlasnika pilana, u kojima danas caruje narod šišmiša, žalostivo cijučući po noćima punim mlake mjesečine. A unuci, nasljednici toga beskorisnoga blaga, krađu Bogu dane po sivim gradovima, grbeći se pred titravim zaslonima računala, da bi subotom obilazili trgovačke centre pune beznadno ružne robe, zastajući da pojedu kakvu američku splaćinu, s djecom zajapurenom od potrošačkog adrenalina, koja više ne znaju ni jednu domaću riječ i zvuk male heligonke doživljaju kao „dosadno seljačko pištanje“.

Moj mladi Goranin neće otići nikamo. Čvrsto je vezan za svoje obiteljsko žilje i korijenje. Govori brzo, naskočljivo, kao da preskače s kamena na kamen, obrazi mu se žare, oponaša lokalne dijalekte, tako vješto i elokventno, da nemam vremena misliti na nešto drugo. Ispređa mi priču o „Stazi spilja“ dugoj više od deset kilometara, o tim čudnim raspuklinama u kamenom tijelu Zemlje, odakle struji spirala hladnog zraka, podsjećajući da hadski okrug postoji i u njemu se

duše zaljubljenih očajnički traže, ne priznajući hladnu logiku gubitka tijela, preminuća, rastanka od svoje tjelesne kapsule. Ustvari, mogu to zamisliti, taj silazak, kao povratak među praoblake: žena usput prisvaja dušu medvjedice, mladić je faun koji će dobiti papke i rep i tamnoplavi, šiljati jezik, u nekom će grozničavom fantastu bubnjati vučja krv za puna Mjeseca i nitko neće znati gdje, kada i kako se njegovo prokletstvo dogodilo.. Prolazimo kroz tajanstvena Paklena vrata, i opet vidim te kamene zidove poput bedema nekim zamaka iz starih filmova, i sve se miješa i dotiče u jednom živokrugu, u planinskoj sagi bez kraja: život i smrt, mit i stvarnost, bivši svijet divljine i nasrtljivi svijet pohlepe, nazvan: našim novim vremenima.

Na klupi pod divovskim stablima teku goranske priče: o naraštaju divova poput Petra Klepca, kojega su vile obdarile čudesnom snagom, nakon što ih je pozaspale na suncu, zaštitio otkinutim granama, da ne izgori njihova mliječna put. One mu rekoše da sada može iščupati stablo iz zemlje i njime pomesti svoje neprijatelje, što će osokoliti ubogi narod u obrani od Turaka. I tek što stvorim sliku plećata momka i njegove sudbine, potočić slogova brbori dalje: o drvosječama i lovcima, preljama i tkaljama, o starim ljudima čije je znanje golemo i čini se nikom potrebno, o jabukama starih sorti po zakorovljenim dvorištima, o legendama o lokalnim bogatunima, kojima su patuljci zarobljeni u potkrovlju kuće noću kovali zlatnike. O lijepim ženama, koje su zavodile pjesnike, i o pjesnicima koji su nadšumarevoj gospođi u zalog ljubavi ostavili crne, melankolične oči Dore Maar, Picassove ljubovce. Slušam taj mladi glas, dok mi se misao stalno vraća na ime ove šume i predjela Golubinjak. Daleko, daleko, pruži se misao do ateliera Josipa T., onih davnih sedamdestih, kad je narisao moj portret, mladenački, sanjarski, sa opalnim mrljama i očima i nježnim golubom u gnijezdu od savijenih dlanova i prstiju. Z. je došao do slike, zagledao se u nju, nakrivio glavu i rekao svečanim, mirnim tonom:

-To sam Ja! To mene držiš!

Uopće se ne sjećam emocije, koju su tada izazvale njegove riječi. Možda lagana zavist, zbog toga što mu uvijek prava stvar padne na pamet, možda malo ponosa, što mi elegantno udvara pred ljudima koji ne misle tako hitro kao nas dvoje? Nisam prepoznala intuiciju, nisam osjetila predskazanje. A ipak, dogodilo se, srećom po naša vatrostalna srca, koja su usplamtjela, no izgorjela nisu.

Ostatak dana pripast će vožnji kroz razlistani krajolik. Učim o povijesti goranskih cesta, koje pretežno nose dična ženska imena i jedno viteško i prinčevsko: Lujzijana, Karolina, Jozefina, Rudolfina. Preko njih stigao je život u ovu nekad davno zgusnutu divljinu, ljudi su podizali svoja buduća gnijezda i služili težački i radnički kruh, na prijelazu stoljeća. Obavljao se prijevoz i pretovar žita i hrastovih dužica iz Panonije na putu prema moru. Rijeka, kao veliko prometno i upravno središte, postat će gradom željeza, duhana, šećera, brodova, topova, uzavrelih političkih strasti i previranja. A također, tu je i lijepa Abazzia, njene vile razlistalih fasada, s balustradama, balkonima, unutrašnjim vrtovima u atriju, gdje šušte perasti listovi palme, maze se azaleje s lovorvišnjom i cvate mimoza, tako opojna mirisa, da smjesta dobiješ nestvarnu, sanjarsku vrtoglavicu. Tko li je sve sjedio na ovim klupama, da mi je znati? Tko je motrio galebove, snatreći kako će se jednoga dana otkinuti od beamterskih lanaca i lakomisleno položenih zavjeta, da bi se iznad šištećega sivila stvarnosti vinuo u paperjastu visinu?. Bljedoliki klerik s požarom ispod mantije, stroga bolničarka, ošišana na mušku fazonu, koja potajice čita Maupassanta u polutami svoje sobice, oficir gizdava brka, što se jučer odrekao riđih čuperaka po mjeri vojničke kape, ili školnik koji piše nabožne sonete, sanjajući literarnu slavu?

Bit će da je ipak povlastica dokolice pokrivala vlastelu, rentijere, dobro zbrinute konkubine, pravo i lažno plemstvo, svjetske dangube i probigore, u potrazi za užitkom i avanturom. Pamtim te prizore iz obiteljskih albuma Trezićevih, no stari progorjeli film više se ne hvata moje pozornosti. Na Kvarneru ostajemo kratko, zbog melangea i kriške Sacher torte, s iluzijom bijega u neku iznajmljenu stvarnost, a potom se vraćamo ponovo: kamenom Japlenškom vrhu, iznad koga kruži kraljevski par sokolova, a dolje, iznad šuma i jezera i mrzlovodičkih puteva, jate se vrane, score gospodarice cijele naše planete. Propadne li ovaj tužni planet zbog naše osionosti, pohlepe i nebrige, u granama osakaćenog drveća stajat će, poput izrezbarenih figura od ahata, te zlokobne ptice, napola duhovi, kojima se ljudi klanjaju kao kumirima, bojeći se njihovih magičnih moći. Ima ih dovoljno da prežive: u 23 roda i preko 120 vrsta, nastanile su cijelu našu planetu. Neko će đaće sricati lekciju iz ornitologije: *„Imaju crno perje s plavkastim odsjajem. Debeo kljun sprijeda je savijen prema dolje. Imaju crne noge i ravno repno perje. Žive u malim jatima. Skupljaju se pred večer i spavaju na stablima. Vrane su hemerofili. Žive do trinaest godina. Monogamne su i sklone fiksnim parovima. Jedu gotovo sve vrste hrane iz okoliša. Inteligentne su jednako kao i*

čovjekoliki majmuni. Već u dobi od četiri mjeseca imaju razvijene kognitivne sposobnosti. Pronalaze i koriste oruđe, u potrazi za hranom pokazuju dovitljivost. Promatraju i imitiraju ljude: hod, mimiku, glasanje. Imaju društveni život. Prenose znanja unutar grupe: denunciraju i upozoravaju na opasne ljudolike i ostale neprijateljske pojave“.

I tako, dakle. Ostvari li se moj zapis“, moja želja odaslana u svemirsko prostranstvo, a koja glasi: Pod visokim jelama daje meni zaspati, zauvijek, gotovo je sigurno da će biti kao u narodnoj pjesmi: „*A ti crni ftiči, moji pokopiči...*“. Dolazit će neka vrana svakoga dana na ugovoreno mjesto, ključnuti crva s humka, čuperak mahovine za desert, i reći će mi što je i kako je vani, baš sve do pojedinosti. I još, dobroćudno-ironično, puna osebjunoga erazmovskog duha, dodat će svakoga dana, svoj moto, koji sam zaboravila fiksirati u glavi za života: „*A rekoh ti da zapisuješ za vremena, da ne bi poslije o tebi mogli lagati. Rekoh ti, glavo vijoglava, samo me nisi slušala!*“.

Flamboajani nad Zamalekom: Moj intermezzo s Azrom B.

Sarajevske životne epizode prikupljaju se u jezgru svježih ljeta, kada se moglo živjeti, disati, postojati. Na Bistriku, na izvoru Bosne, u planinama okolo, pa čak i u gradu, u sobama punim knjiga, mirisnih štapića, hladne limunade s komadićima leda, s jogurtom i zeljanicom i kavom iz fildžana, oslanjajući se meko na jastuke, bosih nogu prelazeći do police da uzmeš neki rijedak, dragocjeni svezak, ili da pomnije pogledaš potpis ispod slike, kojih su Azrini zidovi puni: Ibrulj, Berber, Pivac, Hozo. Azrin je ukus vrhunski, brušen studijem, izložbama, strašću za likovnost, čitanjem, kretanjem, pisanjem. Ona je kustosica slavne sarajevske galerije, žena čija se riječ sluša, intelektualka od velikoga formata, pojam i pojava u sarajevskim krugovima. Njena begovska obitelj iz Hercegovine nosi je kao zvijezdu na čelu svoga roda. I dakako, imaju razloga: tko Azru vidi, osjeća snagu njene aure, utapa se u toj nesravnjivoj osobnosti, ne zaboravlja što je čuo i vidio. Azra ima „neodređene godine“, oči su joj vječito mlade na izrazito bijelom, ovalnom licu, zaokruženom kosom rezanom ispod ušiju i dugim šiškama. Te su oči poput veoma duboke vode, bistre, svijetle, lavirajući od zelenog i sivog, do grahorastog: imaš utisak da te proziru, skeniraju, rone u tebe i izranjaju na površinu nešto što je u tvoju intimu davno potonulo,

slučajno ili s namjerom. Ona ne ispituje, ne istražuje, ali čovjek ima potrebu da joj o sebi govori, da se otkriva i čuje njen sud, mjeren apotekarskom vagom, ma kakav bio.

U cijeloj njenoj pojavi ima nešto francusko: lako je zamisliti kako pije kavu s gospođom de Beauvoir, konverzira sa Cioranom, ide na koncert Josephine Baker, sjedi u nekom udobnom bistrrou, sa srebrnom muštiklom i malim prstom podignutim u zrak, dok drži kao papir tanku šalicu od porculana. Nosi duge, lepršave suknje i haljine, egzotične parfeme, šalove, marama, umjetnički nakit od srebra, lijepe cipele, šešire i rukavice. Od ne učim da odjeća ima svoj jezik, da nadograđuje ličnost, odašilje informaciju, koju ćeš kasnije riječima i gestom potvrditi. Ja hodam za njenim šalom, slušam, konstatiram kako još puno toga moram naučiti. Arapske riječi, turske riječi, francuski kotrljavi glasovi...kako Azra umije tako čarobno, bez poštapalica, bez stanki, vesti svoj oratorski ogrtač? Gdje je sve to prikupila, kamo pospremila u teškim i gorkim vremenima?

Azra je prijateljica Vesne K., naše literarne heroine, koja piše spiritualne pjesme i ide stazom gdje je Sai Baba, indijski avatar, posuo svoj čarobni *vhibuti*. Govore mi o njegovim mirakulima, o bilokaciji, o tome kako je spasio mnoge živote ljudi koji su izgubili smjer i smisao postojanja. Kuća mi je puna mošusnih štapića, Sai Babinih slika u narančastoj doti, malih crvenih knjižica s njegovim mislima, japamala od sandalovine, i nekako mi se čini da je Azra moja učiteljica, a Vesna nedostižan ideal. Kad se razbolio Vesnin sin Igor, kojega će zloćudna bolest odnijeti, Azra odlazi u Ameriku , da se nađe prijateljici u trenutku kad treba prebroditi ponor boli. Vesna piše u podrumu, okružena knjigama, gomilama časopisa, svojim oruđem spisateljice. Dvoje druge djece još su mali, Azra preuzima brigu, i trpi njihove bubotke, deranje, zahtjeve. Uplašeni, usamljeni , dijeleći majčine nedoumice, dječaci odbijaju tu sređenu ženu, didaktički nastrojenu, organiziranu. Udaraju je po leđima i trče, urlajući:

-Džukela Azra, džukela Azra!

Po povratku u Sarajevo, Azra mi se čini bljeđom, prozirnijom, krhkijom. Mnogo spominje nećaka Gorčina, izvanrednoga dječaka s mnogo talenata, koji joj je u pismu napisao: *“Ja nisam ni žensko ni muško, nego tvoj mali pjesnik“*. Prvi put čujem o teoriji androgina, da duh i spol nisu u nužnoj vezi, što me u hipu oduševljava. Ipak, zbog velike razlike u godinama (Azra je blizu godišta moje

majke) ne usuđujem se s njom govoriti o ljubavi, sklonostima, o vlastitim dilemama. Osim toga, ja sam tjeskobna, kad je riječ o tjelesnom: osjećam se neprikladno, zabacujem stopala, imam spuštenu ramena, velike uši, ravne trepavice, ne sjajim tim bjelosvjetskim šarmom i često ne znam kamo bih s rukama, iz koje perspektive imam manji nos, vidi li se protetika koju bih trebala obnoviti. Netko je natuknuo kako je Azra nekoliko godina živjela u slobodnoj vezi s francuskim likovnim kritičarom, intelektualcem visokog ranga, koji se kasnije oženio u Sarajevu, nekom drugom, dakako. Mislim da je to stoga, što ga je ozbiljno „šila“ u poslu, i što ona nema moje smušene dileme, već raspoláže svojim tijelom, duhom i osobom, kako joj se hoće. I kako se samo iznenađujem, kad po jednom boravku u ašramu kod Sai Babe dolazi nekako smanjena, shrvana i veli da joj se „probudila Kundalini, zmija na dnu kičmenoga stuba, te krenula prema mozgu, i Sai je to morao zaustaviti, jer bi se inače rasuo njen um“.

Ja šutim oprezno, nekako su mi strane sve te čarolije i čudesna djelovanja u auri, poslagivanje čakri, sinkronizacije, prilagodbe na univerzalnu energiju, nebeska prana, kojom se možeš hraniti a da ne uzmeš ni grama stvarnih jestvina, lingami koji izlaze iz usta gurua, magično prstenje proizvedeno za najvjernije sljedbenike, jutarnji daršani u kojima On telepatski komunicira s više stotina ljudi, zaustavljanje sunca na zalazu, snaga mantri, sve što je na granici fantazije i mita, u kakve naš svijet više ne vjeruje. Jedne noći sanjam kako me On pohodi, sitan, ali s ogromnom aureolom crne kovrčave kose. Hoda ispred mene nespretno, kao čovjek iščašenih kukova, i ja mu kažem namjerno griješeći: „*Bangavatar, Bangavatar*“, što mi on ne uzima za zlo. Potom, On leži ispod golemog kamiona, kao moj otac nekad, kad je popravljao tuđa vozila za našu školarinu, te nekim skromnim alatkama uklanja kvar, da bih ja mogla nastaviti vožnju tim golemim cestovnim dinosaurom. Popravio je, smiješi se, ustaje, i obraća mi se istim onim tonom, kojim sam se ja njemu kao podsmjehnula: „I kako se kaže? Kako se kaže?“. Očekivana zahvalnost: u snu mislim kako me je nebo opomenulo na skromnost i poniznost. Azri i Vesni prepričavam samo taj drugi san (vozilo u snu je naše tijelo, ne razumijem što je Učitelj popravljao), i ne sjećam se njihovih odgovora. Ali nekoliko godina kasnije, Azra ne ide više u Indiju. Umotala se maramom, ponovo je u islamu, ne mogu je više pratiti.

I u Zagrebu viđamo se manje, no piše mi ona mala, ljubazna, zakučasta pisma, nad kojima satima kontempliram, pitajući se što je zapravo htjela reći. Tako u

jednom, u povodu izlaska nove knjige, koju joj ostavljam kod Đ. na Cvjetnom trgu, ona stavlja tu rečenicu-zagonetku: „Tvoje se pjesme rascvjetavaju kao flambojani nad Zamalekom“. Zatečena sam. Znam da su flambojani vatrometi, ali što je Zamalek? Slaba sam u geografiji? Propustila sam sat povijesti? Što će misliti Azra o meni nedoučenoj? Grozničavo otvaram enciklopediju i čitam: *Na otoku Gezira na rijeci Nil smjestio se kozmopolitski Zamalek, s poznatim kulturnim institucijama, kao što je Operna kuća Kaira, vebno zdanje uz rijeku, u kojem se održavaju predstave izvedbenih i vizualnih umjetnosti. Slike i skulpture u Muzeju moderne egipatske umjetnosti potječu iz 20. i 21. stoljeća, a nezavisne galerije usredotočene su na perspektivne lokalne umjetnike. Otmjeni međunarodni restorani i elegantni kafići smjestili su se među veleposlanstvima i elitnim hotelima....*“Eto. Znam odakle Azri ta rafinirana asocijacija. Bila je komesar prve jugoslavenske izložbe u Egiptu u doba Nesvrstanih. Ogroman profesionalni uspjeh. Zazubice i zavist među kolegama iz struke. Obožavanje onih pravih, kojima je pomogla u usponu i prepoznavanju. Krivudavi putevi naših umjetničkih sudbina. Sličnosti i razlike, razdjelnice i paralele. A moje pjesme?

Eh, moje pjesme...one cvatu od takvih komplimenata. Ali nastaju od nečega drugoga, sasvim drugoga, što Azra ne razumije. Jer veli ona izreka: „*Dobro je znati, ali to nije sve!*“ i ja je shvaćam kao spasonosnu za sebe.

Xxx

Posljednja sekvenca našega druženja pada u doba rata. Azra se probila do Zagreba. U Sarajevu je radila na spašavanju umjetnina, ima status kulturne heroine. Priča kako je odred četničkih hordi došao u njen stan na Trgu Pere Kosorića, da bi odnijeli slike i knjige, po preciznoj uputi. Bila je već izbjegla u drugi dio grada, k sestri, o kojoj će se usrdno brinuti tijekom duge i teške depresije. Ne dozvoljava da njenu A. odvedu u neku ustanovu, podmeće, očekivano, svoj život i vlastita leđa za dobro drugoga. Prema meni je hladnjikava i pomalo osorna. Dobacuje mi Jesenjinov stih: „Niste me voleli mnogo...“. Povrijeđena sam, ali ponos mi ne dopušta da joj kažem kako smo nosili pakete u Vrbovec u sjedište ADRE, i kako oni nikada nisu došli na sarajevske adrese. Ili možda jesu, otvoreni, opljačkani, bez Vegete, čokolade, groždica, kocki za juhu, meda, turšije, kave, svega što je vrijedilo. Rumenim od nelagode. Kako strašno ne podnosim nepravdu i nezasluženu krivicu! Poslije odlazimo na izložbu u Mimarar, ona je suzdržljiva ali opuštena, smješka se odsutno, pripada drugom svijetu. Rat ju je

nadario gorčinom, oplemenio novim ponosom. Iz nekog razloga, upućuje mi aluzije na temu ; „Vi, Hrvati...“. Kažem joj da bih voljela da me ne svrstava, ako baš mora, neka to bude „Podravci“. Prešućuje, povlači se na neku nedodirljivu visinu. Zapravo, ona mene više ne voli, sve ostalo je projekcija. Pod zaštitom svojih godina, zna da nikada neću načinjati tu temu.

Azra je preminula u Hercegovini, brat je došao po nju i izbavio je iz Sarajeva, gdje se sama zatvorila u tamnicu obaveze, iz koje nije željela izaći. Đurđa je suviše slaba, prijedlog da odemo taksijem do Splita i potom autobusom do Počitelja, najprije prihvaća, pa odbija. Želim izreći riječ, pročitati pjesmu pod nekom pinijom, izmiriti se s Azrom u riječima i duhu. Uspjet će samo ovo potonje, u meditaciji na dan pogreba. Azra, El Fatiha, i selam tebi, s onu stranu oblaka! Oprosti mojoj gorućoj duši, toliko toga valja mi još naučiti. Ali znam Kako se kaže, Kako se kaže, što me upita Sai. Kaže se HVALA, donebesna, za svaki trenutak, proveden zajedno, fizički i u mislima. Znaš li da sam naučila petsto turskih riječi? Posadila sam zumbul u Barnagoru za tebe. Ti si moj melek, tamo gdje se sada nalaziš i znam da je to mjesto ljepše i od Zamaleka, gdje zaslužuješ biti. Kada se ponovo sretnemo naš će se intermezzo pretvoriti u dugo, lijepo i plodno vrijeme pravoga, dubokoga prijateljstva, čija si mi vrata odškrinula vlastitom rukom.

Kamo je otišla Đurđa u međuvremenu? I što je pobogu, bilo s Goranom?

Valjda ću sada po tristoti put ustanoviti da ne želim pisati roman. Otišla je Đurđa, moja najvjernija čitateljica. Ona, koja se veselila doslovce svakoj rečenici, svakom mom stihu, pocrtavajući odlomke u mojim knjigama, učeći napamet rečenice koje su joj se činile dojmljivima. Njena generacija, izašla iz svjetskoga pokolja, zasigurno je znala cijeniti život. Oni su učili jezike, studirali psihologiju i indologiju, povijest umjetnosti, nepraktične stvari koje se bave ljudskom duševnošću. Razvit će i razgranati svoje staze po svim kontinentima, pisati knjige, pokretati časopise, kretati se po svjetskim metropolama, osvajati planinske vrhunce, baviti se egzotičnim hobijima i svojoj djeci neopozivo usaditi ljubav za slobodni svijet. Kod Đurđe stanujem kad sam u Zagrebu, na petom katu zgrade na Cvjetnom, gledajući jutrom u mjedeno tjeme mrkoga Preradovića, kojega je pak Krleža zlobno zvao „Mujezin generalom“ po jednoj slaboju pjesmi o starom mujezinu. Ali imao je naš Pero i boljih pjesama, a Krleža lucidnijih trenutaka, o čemu ponekad raspravljam s Đurđom, u nekom drugom kontekstu.

Ona mi priča kako je Barda jednom zaustavila na ulici i priupitala ga u svojim ujacima, braći Cvijić, koji su nestali u sibirskom gulagu, vjerujući da idu u Obećanu zemlju, gdje sja crvena zvijezda i budućnost je bez iznimke obećana ispravnim ljudima. No, Bard se unezvjerio, natušio je obrve, nervozno izmicao pogled i rekao joj ispod glasa, prije no što će se definitivno udaljiti:

-Klonite me se, klonite me se!

I tako je mozaik ostao nepotpun i razbijen, priče o ratu, zbjegu, Partizanskoj školi, gladi, bolesti, dolazile su k meni u valovima, za dugih večeri, kad smo u salonu zatranom knjigama, slikama njenog sina, fotografijama i naplavinama s putovanja raspredale svaka svoju pređu, kao da ne postoji tih nekoliko desetljeća razlike među nama. Ona je zapravo godište moje majke, no taj živi, podražljivi duh čini je mnogo mlađom: oblači se „šareno u šareno“, nosi traperice, tenisice, lepršave suknje i šarene košulje, na trbuhu svezane u čvor, ili raspuštene preko mršavih bokova. Žilava je i izdržljiva, može hodati kilometrima. Sama za sebe kaže da je u nekoj inkarnaciji vjerojatno bila divokoza, od kada joj je ostala ljubav za stijene, strme uspone, teške pravce i neosvojive vrhove. Ima veliko ime među alpinistima, s kojima ugovara uspon na Akonkagvu, i zaista, jedna je od najboljih. Ali odvaja se od grupe i hoda zaselcima i mjestima uz granicu, gdje kupuje nakit od srebra i lapis lazulija i žvače lišće koke pomiješano s pepelom cigarete, da bi postigla bolju kondiciju. Povremeno crta, pod brižnim nadzorom Goranovim, koji se razvija u vedro, čupavo, magnetično stvorenje, veoma nepraktično za život svakidašnji, ali potpuno predano svojoj sudbini izvornoga homo ludensa.

Goran, poglavlje samo za sebe. Vulkanski talent i energija, borba s ogromnim formatima, koje savladava i pokorava bojom, najprije rasplamtjelom, žutom, grimiznom, kraplakom, modrilom, umbrom, a potom posve crnim, zadušenim tonovima, režući skalpelom otvore i porezotine na podlozi, ne bi li vidio što je s druge strane stvari, druge strane platna, gdje fluktuiraju svjetlost.

Goran...posve posebno biće, eterično i zemaljsko, svakako nadareno do krajnjih mogućnosti. Može naučiti svirati gitaru, govoriti francuski, ucrtavati planinarske kote na kartama. Može shvatiti astronomiju, vedsku matematiku, antimateriju, crne rupe u svemiru i u ljudima podjednako. Ima opću kulturu jednoga enciklopedista, znade kuhati od najskromnijih namirnica, može sašiti i pokrpati

odjeću, naložiti vatru, improvizirati poljski nužnik, donijeti u dlanovima vode za umivanje s planinskoga potoka. Puši, može popiti rakije kao šumski radnik, zna plesati, pjevati, glumiti, vole ga cure i dečki, krađu u ideje i projekte, na što on odmahuje rukom, pa smišlja nešto novo, još originalnije. Smije se zdravom životu; živi impulzivno, široko, razbacano, penje se po fasadi peterokatnice, razvlači najlone po dravskoj obali u Osijeku, glumi Teslu na trgu, blizu njegova spomenika, upija tamnim, dubokim, kestenjastim očima, tajne okolnog svijeta.

S njim putujem na pjesničke festivale u Sarajevu, Mostaru, Lukovdolu. Misle da mi je ljubavnik, toliko je pažljiv, obazriv, jednim okom uvijek na meni, da mi se što ne dogodi. Smijemo se tim crno-bijelim klišejima, koji ne razlikuju suptilne oblike naklonosti i ljubavi, već sve dijele po mesarskoj shemi sočnoga zalogaja i ugrabljene prigode. Goran radi doslovne danju i noću: novaca je sve manje, pristaje na komercijalne sličice, da bismo nabavili materijal, za ono što se otvorilo u njegovoj kuštravoj i uzavreloj glavi. Zaboravlja i zanemaruje prijaviti ispit na Akademiji, propada mu godina. Idem u poklonstvo i prošnju profesoru K., koji nam savjetuje semestar u Ljubljani na Umjetničkoj akademiji, pa povratak u Zagreb. Čini se da smo blizu rješenja, da već jednom skinemo tu smiješnu formalno-akademsku ormu: nadržastao je generaciju, gotov je slikar, ništa mu više zapravo ne treba; ali to znamo nas troje, možda petero. A futrola za kišobran namijenjena je svakom, po malograđanskim uzusima, koji su, konačno, i Kafku koštali glave.

On smiješno nagine glavu dok priča, kao neki tužno-satirični lutak, trese kovrčavom kosom, a prsti su mu tanki, bijeli, dugi i među njima uvijek se dimi cigareta. To sam već rekla. Ali moram reći dva puta, budući da je kod njega sve nekako duplo, akcelerirano, podvostručeno: i vrijeme, i darovitost, i pronicljivost, i stvarno ne znam kako to objasniti ponajprije sebi a onda i drugima, no on bi bio moj idealni mentor, da je poživio. Naučila bih bolje crtati, opustiti ruku, ne težiti savršenoj kompoziciji, ne komplicirati, ne sjenčati. Kroz mene bi tekla linija, moje bi bilo samo da uživam, kao što je on uživao, da zaboravim potpisati kad je gotovo, jednostavno odložim, zapalim joint, prošetam po trgu i mislim nešto novo. Napisala bih roman bez napora, ne bi me zbunili trendovi, očekivanja, manjak ukusa, uspjesi trivijalnog na kioscima, u novinama i na ekranima. U ljudskoj masi vrijedio bi mi moj put, moja trasa, i nekakvo bi luckasto šumsko biće šiljatih ušiju po njemu nosilo krijesnicu, da se

ne izgubim u tmuši i kaosu običnoga, svakodnevnoga, da nikada i ni na trenutak ne budem *kao drugi*. Goran za to apsolutno nije imao sluha, volje ni vremena.

Da, hoću reći, nije završio Akademiju, umro je prije toga, banalno, jer i smrt može biti banalna, u životu koji je bio krajnje protkan originalnošću. U neko nedjeljno popodne, Goran je otišao u šetnju po Sljemenu, s prijateljem, birajući prosječnu pješačku stazu, uredno markiranu, ništa izuzetno. Možda su popili koje pivo, ne znam, improviziram, no nama je to bilo savršeno normalno, na prazan i pun želudac, u svako doba. Uglavnom, izvrnuo mu se gležanj, pao je s jedne razine staze na drugu, postrance, udarivši glavom o šiljat kamen i kamen mu je probio bazu lubanje, pa je u komi živio još dva dana i nije se probudio. *Šta tu ima da se priča*, rekla bi Radmila iz Novoga Sada, i stvarno, nema, nema se što govoriti, Goran je kroz neku pukotinu u nevidljivoj stijeni napustio ovaj svijet. Đurđa je poklonila njegove organe: srce, bubrege, oči. Poslije je željela vidjeti te spašene ljude, što joj nisu dopustili, jer tako kažu pravila. Mislim da sam bila na tom mjestu gdje je sahranjen, jednom, dva ili tri puta, ne sjećam se i ne držim to važnim.

Naime, mi smo se nastavili baviti njegovim stvarima: pjesmama, slikama, ostavštinom, zapisima, memoarima, fotografijama. Đurđa ga je uspjela još dva desetljeća držati u sjećanju javnosti. Što se mene tiče, stvari su nešto složenije. Nisam uspjela pronaći mladoga pjesnika, o čijim bih pjesmama pisala s takvom lakoćom i poletom, s dubinskim razumijevanjem, bilo da gledam kroz durbin ili sitnozor. Sve mi je Goranovo bilo jasno, i tkanina i podstava, i namjere i poante, i slamnigovski humor i mudrost jednog Cavafija. Iz njega su pjesme izvirale, bez napora i tašte želje da nekoga zabljesnu, da mu nešto donesu. Volio je život, svijet, unutrašnje pejzaže obasjane vječnim svjetlom mira i nadahnuća. Da, i ljepotu je volio beskompromisno i taj dio njegove ostavštine meni najviše me zadužuje.

Ne podnosim više ništa lažno, umjetno, nategnuto, neprirodno. Volim lijepe ljude, Atlantiđane, bjelopute, riđe, visoke, tirkiznih očiju, dugih prstiju. Čudne su mi umjetnice koje ne izgledaju lijepo, zgrčene, izgužvane, ogorčene, bez elektriciteta, bez šamanskih moći, da riječima i pigmentima prošire ljudski svijet. Muškarci koji odbijaju biti dječaci, koji ne znaju plakati, ne mogu zaspati u ženskom krilu, boje se priznati da su zaboravili maramicu ili da su obukli raznobojne čarape. Lijepi i otkvačeni kod mene uvijek imaju prolaz, štoviše,

prednost, oni su moje lutke i kumiri, moja utjeha u *svijetu punom jada*, kako zbori Rimbaud. Ne marim za one koji se svega čuvaju, od svega bježe, ne bi li nekako prevarili smrt, ušćarili nešto na tezgi rabljenih dana i ofucanih životnih koncepata. Oni traju i preživljavaju, dok lijepe ugrabljuju olimpski sokoli i nose da budu društvo bogovima i muzama u nepomičnoj Vječnosti. Zato lijepi smiju griješiti, onako nježno i usputno, smiju plijeniti srca, ubrati nešto iz tuđega vrta, ostaviti kakvu malu ranu na boku, ah, lijepi Lancelot i krijeposna Guinevere, dosadna li si, ženo, kako to ne razumiješ? Ugodi lijepom, onaj moralni i granitni neće ti pobjeći, njega će njegov granit odvesti do prijestolja ili povući na dno jezera, jer u njegovu umu drugačija ptica pjeva u jutro kad se ti budiš orošena ljubavlju na plaštu položenom u gustu močvarnu travu.

Umjetnost bez ljepote, vrijeme bez zanosa. Nekada mi se čini da je Goran otišao na vrijeme, ubila bi ga prosječnost i prostaštvo, taj suhoparni način života na jaslama, nepostojanje rizika, mašte, ludosti i zdravoga humora. Slabost naše vjere, nepovjerenje u hranjivost nebeske *prane*, briga za cipele, kruh i sutrašnjicu, statusna tjeskoba, častohleplje, prizivanje pozornosti na tisuću načina, od kojih su dvije trećine odbojni i neprihvatljivi. Mozak kržlja, intuicija otupljuje, ljudi pristaju na obično i prosječno, parazitiraju na tuđoj snazi, žive kroz tuđe karme, urlaju na stadionima, slave pobjede mišića i brzih nogu, plaćaju danak kiču, pretrčavaju između ruku ukriženih na stolu, gdje dva politička diva i velesile isprobavaju svoju demonsku snagu. Živi se na mrvicama duha, sanja se pod opnom prošaranom krvavim žilicama, u bezračju, melankoliji, tjeskobi.

Samo se neki, veoma rijetki, pitaju *Kakva je boja drugoga neba*, a i oni su ispali ravno iz Goranove pjesme, koju mu iza oblaka odašiljem kao poputbinu: “*Teško je nebo, mala žuta ptico, / tvoja žuta sunčana kosa/ nije u skladu s njegovim sivilom/ Sunce još nikad nije rastjeralo oblake/ oni sami od sebe dolaze i odlaze , / trebalo bi samo malo snage da se uzleti više nego obično, (nije nam važna boja drugog neba)/ odozgo se spuštaju osunčane grane / uleti i tamo sleti / mala žuta ptico*”.

Fotografija, nedovršeno pismo, neke skrivene poruke:

Gorane, slušaj, našla sam neko pismo koje sam ti bila započela, nemam pojma što sam zapravo htjela, da je bilo nešto značajno, računam da bih znala, pa ostanimo spokojni. Naime, tu je ta fotografija koju sam slučajno snimila u Đ. u

povodu one seoske fešte, koja te toliko oduševila, s gvercom, kotlovinom, lepinjama i ribom, i kako, smo obilazili štandove s kič-tričarijama, postajao si sve veseliji, trzajući ramenom i izvijajući vrat, da me zabaviš. Idu ti lokalni naglasci, jezični humor, sve pohvataš u letu i nekako mislim da si mogao biti bilo što: slikar, glumac, vitez, profesor, pelivan na užetu, sokolar, uopće ne vidim ograničenja tvome mjestu u svijetu: svuda si potreban i svima neophodan. I meni također, premda sam nekoliko puta bila u napasti da ti to kažem, i prešutjela. Sada, kad te nema, pouka mi je jasna: nikome takvom neću šutjeti o svojoj žudnji i potrebi, i ne želim da ode s ovoga svijeta, a da to ne zna o meni i o sebi.

Fotografija, da. Nasmijan si, u lijepoj prugastoj košulji, kosa kao kruna na tvojoj aristokratskoj, dugoj glavi, sličiš mladome Englezu ili Ircu, prelijep si, zapravo. Iza tebe je ogroman buket balona punjenih helijem, nešto tako nestvarno, kao lebdjelica, plovilica, stroj kojim će te svemirski otimači uskoro odvesti. Ne izgledaš uplašeno, usplahireno, zbunjeno: ti si potpuno spreman, samo tvoja milostiva sažaljivost štedi nas od te spoznaje. Nećeš nam reći, da ne bismo pred tobom plakali, to te stavlja u trajnu nelagodu. Način na koji me gledaš, mene čini mladom, važnom, samosvjesnom. Znam da postoje i druga srca, koja tako osjećaju. Netom si mi recitirao Mihalićev stih: „*Ne znaš ljubiti, ne znaš mrziti, ni ubiti ne bi znala*“, i čovječe, što si učinio? Ti si mi zapisao mantru, hodžin zapis, nekakvo malo prokletstvo umjesto milosti. Sve će se ostvariti tako kako si rekao. Ti si, dakle, bio moj guru? . Nije bilo potrebe da mi se otkrivaš i nisi to učinio. Kad slijedeći put uzletim paraglajderom, čekaj me tamo, u visini, da si pružimo ruke. Volim te, znaš. Tvoj osmijeh mi nedostaje poput izvorske vode.

Žedna sam tvoje blizine, neugasivo i neutješno

Zatvaranje karmičkih krugova: Vesna, nebesna možda (bez nastavka)

Samo Nebo zna da sam ja paradoksalan pisac/ spisateljica, koja ne voli pisati. Štoviše, kad dođem do preteškoga zadatka, ja prestanem. Povučem se na nekoliko mjeseci, bavim se trivijalnim stvarima, pretražujem ladice, palim stare bilježnice, raskidam prijateljstva stara nekoliko desetljeća, dreždim nad starim fotografijama, često plačem i u maniri najgorega kiča, smatram da je život gorak i nepravedan. Da bih uspješno dodala sol na ranu, obično nađem nekoga, tko će me emotivno iznevjeriti, prikratiti u očekivanjima, spuštajući na zemlju moj imaginarni cepelin. Nisu to loše osobe, naprotiv: ima među njima i visprenih, i

lijepih, i darovitih, i onih koji mi žele dobro, no mahom me opominju na pretjeranost mojih osobnih očekivanja, na gorljivost, kompulzivnost, preuzetnost. Ima u tome nešto, ali ja sam stari nikgdjeniković, koji vjeruje u onu tuđu izreku: „*Ushit je uvijek ushit, ma od čega zavisio*“. Ali ne misle svi tako, i drugima također trebaju njihove male dramaturgije, da bi se održali u okviru vlastitih sustava. Spirala. Zakon karme. Ništa od toga, i sve pomalo, ovisi kako se gleda.

Uglavnom: Neću pisati, neću pisati, neću pisati. Cijedim iscijeđen limun. Mušice mi lete nad tipkovnicom, leđa me bole od grbljenja, čitam i prepisujem svoga zemljaka, pokojnoga boema, kuštravog raspikuću i nepriznatog genija MDD: „*U ustima mi slankast bljutav okus kala koji sam zagrizao roneći u potrazi za nekim svojim pomišljenim Atlantidama, koje ne mogu ni naći ni izroniti, kojih ima tako da ih nigdje nema*“. Trebala bih izdržati još jedno ljeto, s operiranom venom na nozi, slabim srčanim zaliskom, mrzovoljom, s osjećajem da je moje najbolje doba prošlo...Misli su mi daleko, negdje na Uni, pored zelene i pjenušave riječne vode, iz koje se u zrak baca srebrna ribica, a vrbe nagingu krošnje gotovo do zemlje. Bila sam tamo sretna jednoga ljeta, B. me ljubazno povela na izlet Smaragdnom dolinom, okružena svojom svitom, djecom, mužem, rođacima, kao kakva kraljica-majka na odmoru. Neću o tome, no okupah se u bistrini krajolika, u sedri koja propušta vodu da pršti na sve strane u živahnim kaskadama, potočićima, uvirima i izvorima. Jeli smo vruću pitu zeljanicu, kidajući je rukom iz savinuta koluta, pili jogurt ohlađen u vodi. Divota krša, divota modrine. Njen lijepi sin, vitak kao tatarska strijela, na uskoj je stazi odskočio u zrak, gotovo pola metra: prepoznao je poskoka, koji je sunuo iz gustiša, tako brzo, da se mi ostali, anestetizirani od vrućine, nismo ni uspjeli uplašiti. Ništa se veliko nije desilo. Vratila sam se u svoj zamočvareni zavičaj, u mali grad i čeznula za njima cijelo ljeto, poput krezuboga psa, koji sanja gozbu s janjetinom i pune činije kostiju s kvrgama mesa, nepojedena. Bože, kako ne volim ovaj trenutak svoga postojanja i kako ga smatram punim gluhe praznine, neshvaćenosti i dosade! Užas jedan, ali nevažni užas.

Izbjegavam li, služeći se dugim uvodima, pisati o Vesni K. ? Pa, rekla bih da je to sada postalo očito. Ona je moja teška tema i nedovršeno poglavlje. Mislim da smo bile prijateljice, u nekoj davnoj fazi, a onda smo to prestale biti, kao što se među ljudima dogodi, bez nekog prevelikog i jasno vidljivog razloga. Vesna je

bila fascinantna, to znaju svi, koji su je sedamdesetih godina prošlog stoljeća pratili s nekom vrstom pobožnosti, vjerujući da je naša Kleopatra, proročica, duhovna piramida i prodahnuta pjesnikinja spiritualna nadahnuća, sve u istoj osobi. Ne pada mi na pamet rušiti te koncepte. I sama sam se vrtjela u njenoj auri, poput zarobljena noćnog leptira, više od dva desetljeća. U mojim ladicama stajali su njeni strojem otipkani rukopisi. Kontaktirala sam u njeno ime urednike, izdavače, novinske kolumniste, prema uputama iz pisama. Odgovarala sam joj marljivo, znala sam napamet njene pjesme i sve ceduljice i pisma, koja mi je napisala.

Želim reći da sam ih spalila, te da mi se mora vjerovati na riječ.

Ono, što nisam razumjela, jest da je Vesna svojom predanošću Avataru i vjerom u njegove nadnaravne moći, zapravo postala „izgubljena za svijet“. Nisu je zanimala njena djeca, bračni život, prijatelji, a i samo pisanje bilo je u službi misije, da se slava Sai Babe proširi cijelim svijetom. U početku, pisala mi je o njemu suzdržano, pomalo tajanstveno, a kasnije sve otvorenije, uvjeren da sam zrela postati sljedbenicom. Međutim, granice moje literarne fascinacije sužavale su se sa svakim njenim novim rukopisom. Posljednja kojoj bih dala vjeru, jest zbirka LJEVANICA ZA IGORA, posvećena njenom preminulo sinu. Sve kasnije, od ORFELIJE do pola tone knjiga po 108 nečega, koliko ima zrnaca u *japamali*, ne bih željela komentirati. Zamara me, prazno je, ne prenosi mi emociju i ne daje nikakav istinski doživljaj. Vesna nema izvornost, ima vještinu, načitanost, maretićevski hrvatski jezik s ručnom, starinskom pozlatom, no ono što ja očekujem od poezije, dakle, bljesak, zahliknutost, začudnost, udivljenje, to ovdje nikada neću naći.

Napisala sam o tome novinsku kritiku, nikad objavljenu, budući da sam je iz obazrivosti uzela od urednika, nakon loše reakcije na moj prikaz BRDA IZNAD OBLAKA. Naime, BRDO sam temeljito analizirala i hvalila, rekavši samo da bi trebalo psihološke, jungovske analize dječakovih snova staviti u zasebnu knjižicu, budući da opterećuju tijek radnje i ometaju čitanje. Vesna mi nije oprostila: posijala je sjeme razdora u Sarajevskom krugu. Prijatelji su me korili, okretali se od mene, objašnjavali mi pojmove zahvalnosti i hijerarhičnosti, vrtjeli glavom, coktali jezikom. Nakon te mučne epizode, odlučila sam ne pisati više o Vesni. Ipak, tom nesuđenom eseju dala sam intrigantan naslov: NITI LETI, NIT' PADA.

U pozadini stoji razgovor s mojom vršnjakinjom, duhovitom i nepremašivom NMB, koja mi prepričava zgodu s jednog jadranskog otoka, gdje živi stanoviti redikul i oiriđinal, nezaobilazni dio lokalnoga folklora. On svako jutro zabacuje na rame praznu lovačku pušku, šparta po otoku i zabrinutim pogledom merka nebo. Ne gleda lijevo ni desno, nitko mu ne treba, isključuje komunikaciju i susjedsku udvornost. Tek tu i tamo, samome sebi veli poluglasno, tronuto:

-Niti leti, nit' pada!

I zatim nastavlja dalje svoj neprispodobivi posao . Meni pak, Vesninoj čitateljici, koja se raspoznaje u liku ridikula, ovo se čini idealnom metaforom za njezin rad. *Niti leti, nit' pada*, stoji u mrtvoj točki, jednom dosegnutoj, čekajući lovorike, unisono odobravanje, pljesak, Nobelovu nagradu. Maliciozno pretjerujem? Ljubomorna sam? Ni najmanje! Vesna je tražila preporuku članova Upravnog odbora književničkog društva, pripremajući taj materijal za Nobela. Nisam dala svoj potpis, što su joj također uredno ispostavili kao informaciju. Znam da se naljutila, njen „veliki mir“ i navodna uzdignutost iznad dnevnih trivijalija, uvijek su bili prividni. U poslu je bila savršeno koncentrirana, ultimativna, zahtjevna, despotska narav. Znala je precizno što želi i kojom će vrstom pritisaka i ucjena ili pak međusobnih usluga, to postići i ostvariti. I Đurđu i mene Vesna je smatrala drugorazrednima, možda neprosvjedenima, no u svakom slučaju, beskorisnima za njen Veliki pohod u zavičajne širine, gdje se u Međugorju trebala graditi CRKVA SVIH VJERA, i gdje smo svi trebali raditi za *dharmu*, jer ništa se drugo ne isplati i sve je samo „zveckanje narukvicama“, nebitno koliko ih čovjek ima na rukama.

Srele smo se još jednom, u Washingtonu D. C. na milenijskoj konferenciji kod velečasnog Moona, u organizaciji njegova Washington Posta. Sa smislom za reklamu i spektakularnost, Moon je pozvao simboličnih 365 značajnih ljudi iz cijelog svijeta: pisaca, duhovnih vođa, šamana, proroka, mirotvoraca, filantropa, koji će sedam konferencijskih dana odgovarati na pitanje o sudbini svijeta u 21. stoljeću. Te „literarne perspektive“ objavljene su u jedinstvenom zborniku, koji sam također izgubila, no imam članke, novinske fotografije, epizodu s izgubljenom prtljagom na aerodromu, sjećanje na susret sa srpskom grupom koja je Vesnu i njene mirotvorne pokušaje totalno ismijala, te na kraju, imam definitivnu potvrdu da smo Vesna i ja nespojive kao voda i vatra, drvo i željezo, promućurni um i vrelo srce. Ništa joj ne zamjeram niti pamtim po zlu, no njena je brazda na mojoj literarnoj njivi ostala prazna. Rado ću na sebe primiti teret

nedostatnosti i nekapacitiranog uma, no stvari koje su tamo trebale biti posijane, mirno prepuštam zaboravu i idem svojim putem.